
POPÜLİZMİN İZLEKLERİ: BREZİLYA VE JAİR BOLSONARO ÖRNEĞİ

Yusuf Kenan POLAT¹

Öz

Popülizm, son yıllarda siyaset üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla tartışılan bir kavramdır. Tanımlanmasına dair görece bir uzlaşıya varılmış olmasına karşın, onu yaratan koşulları anlama hususunda henüz yolun başında olduğu düşünülmektedir. Çalışmada popülizmin kavramsal çerçevesi çizilip Brezilya'yı 2018 seçimlerine ve Bolsonaro'nun zaferine götüren süreç tahlil edilmektedir. Sivil demokrasiye geçişin ardından ülkeyi idare eden siyasi aktörlerin neoliberal ajandaya uygun düşen politikalarının yarattığı etkisellik çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Collor de Mello yönetimi ile başlayıp neredeyse 2018'de Bolsonaro'nun iktidarına dek süren Brezilya rüyasını yaratan politikaların yol açtığı sosyoekonomik dönüşümün idrak edilmesi, sağ popülizmin Brezilya'daki zaferinin arka planını açığa çıkaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Jair Bolsonaro, Popülizm, Brezilya, Neoliberalizm, Fernando Cardoso.

THEMES OF POPULISM: BRAZIL AND THE CASE OF JAIR BOLSONARO

Abstract

Populism is a concept that has been frequently discussed in studies on politics in recent years. Although there is relative agreement on the definition of it, it's thought that we are still at the beginning of the road in understanding the conditions that created it. Article tries to describe the conceptual framework of populism and to analyze the process that led to Brazil's 2018 elections and Bolsonaro's victory. After the transition to civil democracy completed, the effectivity created by the policies of the political actors who run the country in accordance with the neoliberal agenda and its bond to rise of populism forms the basis of the study. In this context, understanding the socioeconomic transformation caused by

¹ Araştırma Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi, kenanpolat@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5318-5844

the policies that created the Brazilian dream, which started with the Collor de Mello administration and lasted almost until Bolsonaro's power in 2018, will reveal the background of the victory of right-wing populism in Brazil.

Keywords: *Jair Bolsonaro, Populism, Brazil, Neoliberalism, Fernando Cardoso.*

Giriş

Portekiz tarafından kolonileştirilmeye başlandığı 1532 tarihinden ordunun yönetime el koyarak cumhuriyeti ilan ettiği 1889'a dek monarşi ile yönetilen Brezilya, Latin Amerika bölgesinde fiziki, ekonomik ve demografik kapasitesi bakımından güçlü bir görünüm arz etmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ordunun Brezilya siyasetindeki ağırlığı giderek artmış ancak Brezilya ekonomisi güçlü potansiyeline karşın uzun yıllar boyunca istikrarsızlık ve yolsuzluk kısılcısından kurtulamamıştır. Zaman zaman reformist politikalarla geçici olarak sağlanan hızlı büyümenin karşılığında halk önce yüksek enflasyonla karşı karşıya kalmış; bunun üstesinden gelebilmek adına uygulamaya konulan tedbirler ise ekonomik durgunluğa sebebiyet vermiştir. Ordunun siyasetteki ağırlığı, ekonomik sorunların üstesinden gelinememesi sebebiyle git gide azalmış ve 1985 yılına gelindiğinde sivil toplumun baskıları neticesinde sivil yönetime geçiş gerçekleşmiştir (Chaffee 2015, 382-389).

Ekonomik sorunların yapısal çözümlere ihtiyaç duyması, Brezilya ekonomisinin ve buna binaen iç siyasetin kısa vadede stabilize hale gelmesine mani olmuştur. Sorunun temelinde 20. yüzyılın ikinci çeyreği ile birlikte uygulanmaya başlanan yarı kapalı, ithal ikameci ekonomik modelin ve devletin ekonomide kapladığı yerin yattığına kanaat getiren siyasi aktörler, küresel konjonktüre uygun biçimde 1990 yılı ile birlikte yoğun bir özelleştirme sürecine girişmiştir. Fernando Cardoso döneminde ortaya konulan Real

Planı'nın ve uygulanmaya devam edilen neoliberal politikaların kısa vadede etkisi enflasyonun düşmesi ve ekonomik stabilizasyonun sağlanması şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak bunun kalıcı bir çözüme öncülük ettiğini söylemek güçtür. Asya krizinin patlak vermesi, yaşanan devalüasyon ve sonrasında IMF ile yürütülen ekonomik süreç, halkın üzerine binen vergi yükünü katlamış; daha önce Cardoso'ya karşı giriştiği başkanlık mücadelelerini kaybeden Lula da Silva 2002 yılında başkanlığa seçilmiş ve Brezilya siyasetinde İşçi Partisi iktidarı başlamıştır. Özelleştirmelerin ve Real Planı'nın uygulanmaya başladığı dönemden itibaren ülkeye akan hatırı sayılır ölçüdeki yabancı yatırım için İşçi Partisi iktidarı önemli bir soru işareti yaratmış olsa dahi kısa süre içerisinde Lula da Silva'nın ekonomik ajandasının seleflerinden farklı bir çizgi vaat etmediği anlaşılmıştır. Neoliberal politikaların yarattığı sosyopolitik ve kültürel değişimin İşçi Partisi'ni ve Lula da Silva'nın politik ajandasını etkilediği görülmektedir. Brezilya açısından 20.yüzyılın neredeyse tamamında süreklilik kazanan hiperenflasyon ve ekonomik istikrarsızlık sorunları, Lula da Silva döneminin sonunda kendisi tarafından desteklenen ve başkanlığa seçilen Dilma Roussef yönetiminde yeniden baş göstermiş; bu dönemde hem Lula hem Roussef için ortaya atılan ve daha sonra mahkumiyetle sonuçlanan yolsuzluk iddialarının patlaması ile Brezilya siyasetinde yeni bir yön değişikliği hasıl olmuştur.

Bolsonaro iktidarına neden olan bu yön değişikliği aynı zamanda makalenin temel problemini de içermektedir. Devlet temelli ekonominin ve ordu yönetiminin önleyemediği ekonomik sorunlar neticesinde, iktidara gelen sivil yönetimlerin tutunduğu neoliberal politikaların yarattığı dönüşüm, İşçi Partisi iktidarında yaşanan

yolsuzluk skandalları ve yeniden baş gösteren ekonomik durgunluk ile birleşince bir popülist iktidar örneği olarak Bolsonaro iktidarını yaratmıştır. Bu durumun daha yakından incelenmesi ve tartışılması adına çalışmada öncelikle popülizmin çerçevesi çizilerek Brezilya’da iç siyasetin dinamikleri tanımlanmaya ve buna binaen demokratikleşme sürecinin ardından göreve gelen iktidarların ürettiği politikaların temelinde neyin yattığı aktarılmaya çalışılacaktır. Neoliberal politikaların kısa vadede yarattığı refaha karşın Brezilya’da siyasi, ekonomik, sosyolojik ve kültürel olarak yarattığı dönüşüm ele alınacak; bunun ardından İşçi Partisi ve Lula da Silva iktidarının vaat ettikleri ve ortaya koyduğu çıktıları açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak, Bolsonaro yönetiminin göreve geliş sürecinin sebepleri irdelenerek neoliberal politikaların popülizmle bağlantısı ortaya konulacaktır.

1. Popülist Liderin Ajandası

Popülizmin tanımlanmasında sosyoekonomik yaklaşım, popülizmi Latin Amerika siyasetinin makus ekonomik tarihçesi üzerinden kavramayı tercih etmiştir. Enflasyon ve işsizlik sorunlarının önüne geçmek için dış borçlanma ile kamu harcamalarının gerçekleştirilmesi, akabinde hiperenflasyonun ortaya çıkması ve popülist yönetimlerin buna binaen katı iktisadi tedbirler almak durumunda kalması popülizme sosyoekonomik yaklaşımın temelidir (Mudde ve Kaltwasser 2019, 13-15). Brezilya’da ordunun yönetimi sivillere devretmesinin ardından, askeri idare altında on yıllardır süregelen ekonomik çalkalanmanın popülizme sosyoekonomik yaklaşımın bakış açısıyla açıklanabileceği görülmüştür. Tabii olarak bu durumun Brezilya’ya özgü olmadığı söylenmelidir. Aynı yıllarda diğer Latin Amerika ülkelerinde de Brezilya’da olduğu gibi yüksek

kamu borcu, siyasi ve ekonomik krizleri derinleştirmektedir. (İzol 2019, 197) ABD'nin mezkur ülkelerle kurduğu ekonomik ilişki, iyi ilişkiler kurdukları askeri yönetimlerin gücünü sağlamlaştırırken ülkelerin ve halkların daimi bir karmaşaya sürüklenmesine yol açmıştır. Ancak Brezilya örneğinde sivil yönetimlerin sorunu çözmek adına giriştiği neoliberal politikaların popülizmin tetiklenmesinde oynadığı rol göz ardı edilemeyecektir. Çalışmanın ilerleyen safhasında neoliberal politikaların Bolsonaro'nun iktidara gelmesindeki katkısı tartışılacaktır. Bu sebeple öncelikle popülizmin ne ifade ettiğini ortaya koymak gerekmektedir.

Laclau, popülizmi basit bir biçimde toplumu iki kutupta yaşamaya iten bir inşa süreci olarak görür ve popülist ajandanın müesses nizamda iktidarı elinde tutanlara karşı dışlanmış durumda bulunan kesimleri bir araya getirip konsolide etmeyi amaçlayan bir strateji olduğunu ifade eder (Laclau 2005, 77). Mouffe bu söylem üzerinden hareket ederek, popülizmin belirgin sınırları bulunan bir ideoloji olmadığını, aynı zamanda siyasi bir rejim olarak da adlandırılmayacağını; içinde bulunulan çağa ve politik mekana göre biçimselliğini değiştirebilen bir siyasal yöntem olduğunu iddia eder (Mouffe 2018, 1-2). Bir başka çalışmada bütün popülist hareketlerin en az üç ortak özelliğe sahip olduğu öne sürülerek popülizmin sınırları çizilmeye çalışılır: seçkinlere karşı “gerçek halk”ın çıkarlarını savunmak, “gerçek halk”ın korkularını ve duygularını manipüle etmek, kısa dönemde tatmin edici çözümler ortaya koymak (Durmuş 2019, 51).

Mudde ve Kaltwasser, bu tanımlamaları reddetmemekle birlikte öne sürdükleri düşünsel yaklaşımda popülizmi;

Toplumunu nihai bir biçimde saf halka karşı yozlaşmış seçkinler olarak iki homojen ve karşıt kampa ayrılmış olarak ele alan ve siyasetin halkın genel iradesinin bir dışavurumu olması gerektiğini ileri süren ince merkezli bir ideoloji...

şeklinde tanımlamaktadır (Mudde ve Kaltwasser 2019, 16).

Mudde ve Kaltwasser'ın tanımında açıkça görüldüğü üzere, popülizm üç belirgin özellik üzerinden betimlenmiştir. İlk olarak, yakın dönemde yürütülen diğer çalışmalarda da mutabık kalınan “gerçek halk” dayatması ve çoğunlukçuluk özellikleri sıralanmış; bu özelliklerin ardından ince merkezli bir ideoloji olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda esasen anlatılmak istenen popülizmin kalın çizgilere ve toplumsal hayatın neredeyse tamamını eksiksiz ve kendi içinde tutarlı biçimde yönetme iddiasına sahip olan faşizm, sosyalizm, liberalizm vb. ideolojilerden ayrıştığıdır. Mudde ve Kaltwasser'ın popülizmi ince merkezli olarak betimlemesi, anılan ideolojilerden farklı olarak kısıtlı bir morfolojiye sahip olduğunu ileri sürmelerinden kaynaklanır. Buna göre, popülizm ancak diğer ideolojilere eklemlenir, hatta asimile olmuş gibi görünebilir; tutarlı bir ideolojik yapı arz etme iddiasında değildir. Siyasi yelpazenin farklı yerlerinde bulunan düşünce setlerine entegre olmayı esnekliği sayesinde başarabilir.

Laclau'nun popülizmi tanımlarken vurgulamaya dikkat ettiği husus, popülizmi yaratan şartlardır. Buna göre, mevcut siyasi yapı toplumun farklı kesimlerinin taleplerinin karşılanması hususundaki kabiliyetini giderek artan biçimde yitirmektedir. Popülist söylemin başarısı, başarılı olmasına imkan sağlayan koşulları iyi değerlendirmesinden kaynaklanır. Mevcut siyasi yapının sorun çözmeye yönelik kabiliyetsizliği, popülist siyasete yeni kimliklerin oluşturulması fırsatını tanır. Talepleri anlaşılmayan ve karşılanmayan

işçiler, işsizler, kadınlar, farklı etnik gruplar, popülist söylemin taleplerin karşılması hayali üzerinden bir araya gelerek kurgusal, yeni bir kimlikte toplanırlar (Panizza vd. 2005, 9-10).

Anılan kurgusal, yeni kimlik, sınıf, din, etnisite gibi kimliklerden bağımsız, talep odaklı bir kimlik kazanımıdır. Popülist söylemin hedef aldığı bireylerin ortak özelliği, daha önce sınıf, din ya da etnisite kimlikleri üzerinden siyasi olarak hiç temsil edilmemiş veya artık temsil edilmiyor olmalarıdır. Sağ veya sol popülist partilerin ve liderlerin temel amacı, anılan bireylerin birincil çıkarlarını benimsemiş gözükerek onlara doğrudan bir siyasi temsil seçeneği sunmaktır. Daha önce aktarıldığı gibi, siyasi olarak temsil edilmeme durumunun karşılığı, taleplerin karşılanmamasıdır. Bu yalnızca fiziki şartların iyileştirilmesi veya daha iyi maddi olanakların sağlanması olarak düşünülmemelidir; var olan maddi koşulların devam ettirilememesi de temsil kabiliyetinin azaldığına işaret etmektedir (Panizza vd., 2005: 11). Örneğin Brezilya'da Lula da Silva'nın 2000'lerin başında çift haneli büyüme rakamlarıyla ortaya çıkardığı Brezilya mucizesi, 2010'lu yılların ortalarına gelindiğinde yoksulların iyice yoksullaştığı, zenginlerin iyice zenginleştiği, orta sınıf kavramının ortadan kalktığı bir ülke görüntüsüne dönüşmüştür. Bu noktada, Lula'nın halefi Rousseff'in yolsuzluk iddialarıyla hapse girmesi (Mares ve Trinkunas 2013, 165) ve yerine vekaleten gelen Temer'in ekonomi politikalarındaki yetersizliği (Hunter ve Power 2019, 68-70), iki liderin de siyaset arenasından silinmesine yol açmıştır. Yaklaşık yarım asır boyunca süren askeri yönetimden 1980'lerde kurtulabilen Brezilya, otuz beş yıl gibi bir süre sonra devlet başkanlığı koltuğuna askeri yönetim döneminin sıkı bir hayranı olan sağ-popülist lider Bolsonaro'yu oturtmuştur.

Laclau, popülizmin yarattığı siyasi pratiklerin buna maruz kalan toplumları etkilemek amacı taşımadığını; aksine bir toplum kurma hedefi ile hareket ettiğini iddia eder (Moffitt 2021, 47). Moffitt, ABD örneğinden hareketle Al Gore'un ve Sarah Palin'in üslubunu karşılaştırarak popülist olanın içeriğine dair önemli bir ayrımı ortaya koymuştur. Gore'un ciddi ve siyasetin alışıldık erdemlerini haiz tavrına karşın Palin'in hiyerarşi ve geleneği göz ardı eden, doğrudan tavrı popülizmin boş gösterenleri olarak nitelenebilecek olan “gerçek halk” ve “elit” ayrımının neye karşılık geldiğini açıkça göz önüne serer. Buna göre, Gore müesses siyasi nizamın temsilcisi olarak gerçek halktan ve taleplerinden ziyade rasyonel ve teknokrat bir tutumla betimlenebilirken Palin'in rasyonellikten uzak, popülist kaba tavrı gerçek halkın siyasetini dert edinen bir tutumla özdeşleşir. Teknokrat tutum, bilgiyi ve istikrarı önceleme özelliği ile bilinirken popülizm için makbul olan olağandışılıkların meydana gelmesidir. Popülist söylemde krizlerin ve tehditlerin kapladığı alan oldukça büyüktür (Moffitt 2021, 74-78). Böylece kurulması hedeflenen toplum olağandışı süreçlerin içerisinden geçtiğini düşünürken halkın çıkarına olmayan bir bilimsellik içeren, rasyonel olanın öncelendiği teknokrat siyaset yerine coşkulu, duygusal ve jenerik olan popülist siyaseti tercih edecektir. Coşkulu, duygusal ve jenerik siyasetin Brezilya'daki temsilcisi olan Jair Bolsonaro, ekonomik krizin ve güvenliğe dair tehditlerin yarattığı olağandışı durumu araçsallaştırarak Brezilya'nın “onun siyasetine muhtaç olan gerçek halkını” konsolide etmeyi başarmıştır.

Moffitt'in rasyonel olan ile popülist olan arasında çizdiği çizgi ve Gore-Palin örneği, popülizmin temel göstergelerini ifşa etmeyi başarmaktadır. Gore örneğinde teknokrat bir tutumla ifade edilen,

esasen popülizmin karşısında siyaset inşa etmenin konforunu yaşadığı seçkincilikle bağdaştırılabilir. Seçkincilik açık biçimde, popülizmin “gerçek halk” olarak kabul edip üzerine siyaset inşa ettiği topluluğu tehlikeli, sahte ve kaba olarak görür. Seçkinleri ise bu topluluğun tam karşısında ahlaki, kültürel ve entelektüel bağlamda üstün bir varlık olarak konumlandırır. Bu bağlamda seçkincilikle birlikte popülizmi ayırt etmek için kullanılan bir diğer kavram olan çoğulculuğun popülizmin karşısında olduğu kadar seçkinciliğin de panzehiri olduğunu ifade etmek gerekir. Toplumun çok çeşitli ve bazı hususlarda kesişen gruplardan oluştuğunu düşünen görüş, bu çeşitliliği zayıflık olarak görmez; aksine bir güç olarak tanımlar. Merkeziyetçi bir iktidar yapısının yaratabileceği zararları öngören çoğulculuk, siyaset içerisinde olabildiğince çok grubun çıkarlarının ve görüşlerinin değer görmesine odaklanır. Böylece ataerki düzenin, bir etnik grubun ya da mesleki veya ideolojik bir zümrenin iradelerinin toplumun geri kalanına dayatılmasının önüne geçilebilecektir (Mudde ve Kaltwasser 2019, 17-20).

Popülist düşünce ile ilişkilendirilebilecek bir diğer kavram genel iradedir. Kavrama dair popülist bakış açısı, temsili demokrasinin eleştirisinden başka bir şey değildir. Buna göre, “gerçek halk” yalnızca seçim dönemlerinde ihtiyaç duyulan, edilgen bir yurttaş profili çizen ve kendisini yönetecek zümreyi seçmekten başka bir vazifeye layık görülmeyen bir topluluğa dönüşmüştür. Hatta çoğunlukla yönetecek zümreyi seçme vazifesi özgür iradesinin dışında faktörlerden etkilenir, iradesi iktidarın zor ve rıza aygıtları tarafından kısıtlanmış halde iken anılan seçimi gerçekleştirir. Bu durum aynı zamanda popülizmin seçkin karşıtlığı ile de bağlantılıdır. Popülist düşüncenin öne sürdüğü yurttaş modeli, teoride seçen ve seçilen,

yasaları yapan ve uygulayan, kısacası edilgen olmayan bir yurttaşlığa karşılık gelir. Bu sebeptir ki popülist siyasetin öne çıktığı ülkelerde siyasi aktörler sıklıkla referandum ve plebisit gibi uygulamaların gündeme getirilmesini sağlamaktadır. Popülist düşüncenin doğrudan demokrasi mekanizmaları ile olan ilişkisi şaşırtıcı karşılanmamalıdır; gücünü seçkin karşıtlığı ve çoğulculuğa karşı çoğunlukçuluk prensibinden alan bir düşüncenin statükoya meydan okuma girişimi kendisini güçlendirecektir (Mudde ve Kaltwasser 2019, 27-29). Nitekim, Bolsonaro örneğinde karşılaşılan profil, Brezilya'nın müesses siyasi düzeninde “gerçek halk” yerine kendi çıkarlarını ön planda tutan siyasi elite karşı edilgen durumdaki yurttaşın ve kriz halindeki ülkenin çıkarlarını savunan, statükoya meydan okuyan ve bunu çoğunluğun verdiği destekle çoğunluğun sesi olarak gerçekleştiren bir lideri işaret eder (Renno, 2020: 6-7).

2. Sivil Demokrasi ve Neoliberal Dönüşüm

Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomik kapasite ve kabiliyetin siyaseti temelinden etkilemesi, görece geç keşfedilmiş bir kıta olan Amerika'da yer alan ülkeler için tarihin bundan sonraki kısmında belirgin bir zorluğu beraberinde getirmiştir. Tarihin bu büyük kırılımında, dünyaya hükmetmenin yolu ekonomik kalkınmaya (Öztürk ve Gürsoy 2022, 120), kalkınma düşüncesi de tabii haliyle kaynak bolluğuna ihtiyaç duymaktadır. 18. yüzyıl itibariyle, Sanayi Devrimi'nin merkezinde yer alan Avrupalı devletlerin kaynak ihtiyacı sebebiyle uzun süredir kolonileştirme faaliyetlerine giriştiği Latin Amerika'da bağımsızlık hareketleri kısa bir süre içerisinde ortaya çıkmış olsa dahi ABD'nin bölgedeki varlığı ulusların karşısında makus bir talih olarak belirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasının ardından liberal demokrasilerin yaşadığı refah ve

istikrarla dolu dönem kısa sürede yerini toplumsal huzursuzluklara bırakmıştır (Betz 1994, 1). 1970'lerle birlikte yükselişe geçen neoliberal politikaların Soğuk Savaş'ın noktalanması ile birlikte kalıcı etkilerini hissettirebilecek konuma eriştiği görülmektedir. 1980'lerde Batı Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan radikal sağ görüşlere sahip popülist partilerin oylarını artırmayı –en azından korumayı- başarması tesadüfi siyasi tercihlerin sonucu değildir. Tesadüfi olmama durumu çift taraflı olarak açıklanabilir; ekonomik düzenin yansımaları toplumun sağ-popülizmi sahiplenme oranını artırırken, liderlerin de toplumun tutunduğu ideolojik trendi görmezden gelmesi siyasi açıdan makul bir tercih olmayacaktır (Betz 1994, 2-3). 1990'lı yıllarla birlikte neoliberal politikaların işgücü ve sermaye kavramları arasındaki uçurumun iyiden iyiye derinleşmesine yol açtığı ve sosyal devlet veya refah devleti olarak tanımlanabilecek devlet yapısını erozyona uğrattığı ortaya çıkmıştır. Wendy Brown, neoliberalizmi;

Kamu mülkiyetinin ve hizmetlerinin özelleştirilmesi, sosyal devletin radikal ölçüde küçültülmesi, emeğin dizginlenmesi, sermayenin kuralsızlaştırılması ve yabancı yatırımları yönlendirmek için vergi ve gümrük dostu iklim yaratılması...

özellikleri ile tanımlar (Brown 2020, 29). Bu bağlamda, Brezilya siyasetinin 1990'lı yıllarda yaşadığı dönüşüm açık bir şekilde neoliberal bir dönüşümü işaret etmektedir. Collor de Mello ile başlayıp Lula da Silva'ya kadar uzanan süreçte, özellikle Fernando Cardoso yönetiminde özelleştirme ve yabancı sermayenin ülkeye kanalize edilmesi odaklı politikalar, kısa vadede refah yaratmış olsa dahi gelinen noktada kalıcı çözümlerin oluşturulamadığı aşıkardır. Brezilya daha önce ifade edildiği üzere esasen jeopolitik avantajlara sahip bir ülkedir. Hem nüfus, hem de coğrafi koşullar Brezilya'nın

güçlü yanlarıdır. Ancak bu durum Brezilya'nın bölgesel veya küresel bir hegemon güç olması için yeterli olamaz (Öztürk ve İrfanoğlu 2021, 20); özellikle Lula'nın başkanlıktaki son yıllarından itibaren Dilma Rouseff dönemi de dahil olmak üzere açığa çıkan yolsuzluk iddiaları ve ekonomik durgunluk bir müddet sonra siyasi elitin ajandasının halkın çıkarlarına hizmet etmekten uzak hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Barry Ames, sivil yönetime geçilen 1985 yılından yeni milenyuma dek Brezilya'nın politik durumunun yönetsel sorunlar üzerinden ele alınması gerektiğini vurgulayarak halkın yüzleşmek zorunda olduğu birincil sorunları yolsuzluk, enflasyon, gelir eşitsizliği ve yetersiz sosyal hizmetler olarak sıralamıştır. Siyasal yapının söz konusu sorunlara çözüm bulmakta güçlük çekmesi çoğunlukla siyasal aktörlerin iradesiyle ilintilidir. Çözümüne yönelik yasama faaliyetinin başlangıcındaki siyasi iradenin faaliyet sonlanana dek aşınması ve yasanın yürürlüğe girmesi sırasında verilen tavizler sorunların giderek kök salmasına neden olmuştur (Ames 2004, 1).

Collor de Mello'nun yönetiminde önemli görevler üstlendikten sonra 1994 yılında cumhurbaşkanlığına seçilen Fernando Cardoso'nun görev süresi boyunca neoliberal ekonomi politikalarını, özellikle özelleştirme uygulamalarını ilke edindiği süreç, Brezilya'nın uzun yıllardır süregelen ekonomik istikrarsızlığına nefes aldırılmıştır. Özellikle Cardoso'nun mimarı olduğu Real Planı'nın uygulanmaya başlanması ile yoksulluk ve enflasyon oranlarında gerçekleşen iyileşme önemli bir gösterge durumundadır. Ancak Ames'in vurguladığı yönetsel sorunların aşılabildiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin, 1995 seçimlerinde parlamento seçilen yaklaşık 400 vekil Cardoso destekçisi olmasına ve bu sayı anayasa değişikliği

dahi yapmaya yeter çoğunluğa karşılık gelmesine rağmen siyasi istikrarsızlık baş göstermiştir. Oy satın alma söylentileri, rüşvet iddiaları, bazı devlet görevlileri ile milletvekilleri arasında ortaya çıkan karşılıklı çıkar ilişkisi kamuoyunun anılan sorunların çözülebileceğine dair iktidar aygıtlarına yüklediği misyonu başarısız kılmıştır. Dahası, 1998'de patlak veren Asya ekonomik krizinin küresel etkileri, Brezilya için Real Planı'ndan daha köklü reformları zorunlu kılmış; bu bağlamda Brezilya özelinde olması gereken ile olan arasındaki fark krizi derinleştirmiştir. Siyasi aktörler ve kamu görevlileri açısından olması gereken kamu yararına karar alıp uygulamaktır. Fakat Brezilya'da olan, karar alma süreçlerine katkıda bulunan aktörlerin çıkarlarının öncelikli hal gelmesidir (Ames 2004, 2-4). Siyasi iradenin aşındığı, çözümden tavizlerin verildiği süreç bu durumla ilintilidir.

Askeri yönetimin ardından ivedilikle girişilen idari sistemin yeniden inşası ve sonucunda ortaya çıkan anayasa değişikliği ile ilk defa doğrudan başkan seçiminin gerçekleştirilmesi Brezilya entelijansiyasını geçişin sağlandığı hususunda ikna etmiştir (Martinez-Lara 1996, 171). Ancak uzun yıllar boyunca askeri idarenin nüfuz ettiği bir yönetim yapısının ve bunun yarattığı sosyal, ekonomik ve politik etkilerin basit bir matematik problemi gibi çözülmesini ve eskinin etkilerinin silinmesini beklemek iyimserdir. Sistem tıkanıldığında çözüme katkı sağlamaktan uzak, araçsal çözümler kullanmak elzem hale gelir. Örneğin, Cardoso tıpkı selefleri gibi başkanlık kararnamele yayımlayarak yasamanın kamu yararına öncül olma vasfını yitirmesi sorununu aşmaya çalışmış ancak çözümsüzlük devam etmiştir. 1988 yılından Cardoso döneminin sonuna dek binin üzerinde başkanlık kararnamesi yayımlanmıştır. Bu çözüm yolunun

demokratik süreçte suya yazı yazmaktan farksız olduğu defaatle tecrübe edilmiştir. Buna iki temel hususun sebep olduğu söylenebilir. Birincisi, başkanlık kararnamelemleri Parlamento'ya gönderildiği anda yürürlüğe giren, 30 gün içerisinde Parlamento tarafından onaylanmaması halinde herhangi bir işleme gerek kalmadan yürürlükten kalkan bir hukuki araçtır (Ames 2004, 4). Bu nedenle kararnamelemlerin büyük çoğunluğu oldukça kısa ömürlü olmuştur. İkincisi, demokratik bir yönetimde hükümetin yasama gücünün cumhurbaşkanının kararnamelemleri ile sınırlı olması siyasi yapının güçsüzlüğünü ifşa etmekle kalmayıp ekonomik istikrar için de ciddi bir risk teşkil etmiştir.

1930'lu yıllarda Getulio Vargas liderliğinde ortaya çıkan devlet odaklı ekonomik yapı, Ulusal Çelik Şirketi'nin ve Petrobras'ın kurulması ile birlikte iyice güçlenmiş ve devletin ekonomideki rolünün etkinliği günümüze değin süregelmiştir (Chaffee 2015, 381). Anılan kamu iktisadi teşebbüslerinin yakın geçmişte Brezilya siyasetinin yaşadığı dönüşümdeki rolü yadsınamaz; ortaya çıkan yolsuzluk iddialarının temelinde yer alan siyasi aktörlerin devlete ait olan şirketlerle bağlantısı *crony capitalism* (ahbap-çavuş kapitalizmi) tartışmalarını tetiklemiştir. Öyle ki Limoeiro, ahbap-çavuş kapitalizmi tartışmasında Brezilya'nın sivil yönetime geçişin ardından oldukça hızlı biçimde giriştiği özelleştirme hamleleri döneminde dahi bu olgunun varlığından söz edebileceğini öne sürer. Bu simbiotik ilişki özetle dar ekonomik elitin siyasi aktörlerin kanun yapma yetkisinden faydalanarak çıkarlarını maksimize etmesi karşılığında, anılan aktörlerin siyasi hayatlarını devam ettirebilmesi için gerekli desteği sağlaması olarak ifade edilebilir (Limoeiro 2021, 23-24). 1990'larda başlayan özelleştirme furusu, geçmişten gelen nüfuz alanlarını

sürdüren dar ekonomik elit için fırsatlar silsilesi yaratmış; buna mukabil siyasi istikrar ortamının kısa süreli de olsa sağlandığı görülmüştür. Ancak özelleştirmeler ile birlikte sağlanan parasal genişleme döneminin yapısal sorunlara çözüm olduğunu söylemek güçtür. Öncelikli olarak vurgulanması gereken, esas kazanımı dar bir ekonomik ve siyasi çevrenin elde ettiğidir.

Fernando Collor de Mello'ya karşı 1989'da, Fernando Cardoso'ya karşı 1994 ve 1998'de aday olan Lula da Silva seçimlerden yenilgiyle ayrılırken, ilk turda yüzde 17.2 oy alınan 1989 seçimlerinin ikinci turunun %53-%47 sonuçlandığını ve İşçi Partisi açısından önemli bir kırılma noktası olduğunu vurgulamak gerekir. Öncelikle sivil demokrasiye geçiş sürecinde olan Brezilya'da siyasi elitin eğilimi, küresel konjonktüre uygun düşen biçimde neoliberal makroekonomik politikaların uygulanması yönündedir. Seçimi kazanmaya oldukça yaklaşmış olan İşçi Partisi'nin siyasi eliti ise adeta iki farklı cepheye ayrılmıştır. Radikal kanat, İşçi Partisi'nin ideolojik prensiplerinin vurgulanması ve siyasetin bunun üzerine inşa edilmesi gerekliliğini öne sürerken; Lula ve partinin önde gelen isimlerinin de içinde bulunduğu ılımlı kanat iktidarı elde etmenin faydacı bir yol izleyerek mümkün olduğu kanaatindedir. Buna göre seçimleri kazanmak için İşçi Partisi'nin radikalleşmek bir yana merkez siyasette yer edinmesi gereklidir. Merkezde yer alma düşüncesinin karşılığı ideolojik prensiplerin bir ölçüde göz ardı edilmesi ve Brezilya siyasetini yıllar boyu esir alan yolsuzluk pratiklerini gerçekleştiren aktörlerle uzlaşılması şeklinde olmuştur. Cardoso'nun iki dönem üst üste ilk turda yüzde 50'nin üstünde oy alarak galip ayrıldığı seçimlerde Lula'nın sırasıyla yüzde 27 ve yüzde 31.7 oy toplaması; başkanlığı kazandığı 2002 seçimlerinde ise ilk turdaki oy oranını

yüzde 46.4'e yükseltmesi, ılımlı kanatın stratejisinin başarılı olduğunu göstermektedir (Saad-Filho, 2007).

Ağır sanayi ve ihracat kalemlerindeki gözle görülür ilerleme, Lula'nın "Sıfır Açlık" projesi ile Brezilya'da yoksulluğu en aza indirme hedefinde sağladığı kısmi başarı ve büyüme oranlarındaki dikkat çekici artış, Brezilya'nın İşçi Partisi önderliğindeki hikayesini ilgiye mazhar kılmıştır. Fernando Cardoso ile başlayan reform hamlelerinin ardından Lula da Silva döneminde yürütülen politikalar, Brezilya hikayesinin küresel siyaset açısından ilgi çekici olduğu bir döneme denk düşer. Dahası, Mortgage Krizi sebebiyle ABD'nin küresel liderliğinin sorgulanmaya açıldığı süreçte, Brezilya'nın hem ekonomik hem politik yol haritası ile yükselen bir güç olduğu iddiası sıklıkla dile getirilmiştir. Hatta bu iddiayı sosyal determinizmle yürütülen mücadele, sosyal devlet anlayışının varlığı ve dışa bağımlılığın önlenmesini amaçlayan stratejileri vurgulayarak "Brezilya Rüyası" olarak betimleyen çalışmalar mevcuttur (Casanova ve Kassum 2014, 1-6). Tabii haliyle, sıcak paranın ülkeye akışını tetikleyen özelleştirme hamlelerinin dış borç konusunda uzun yıllardır sıkıntı yaşayan Brezilya'nın önünü görebilmesini sağlaması, özellikle Lula döneminde yürütülen sağlıklı ve başarılı diplomasi hamleleri ve düzgün işleyen kalkınma planı bir araya gelince (Cohn 2012, 180) Brezilya'nın potansiyeli hakkında bu tür iddialarda bulunmuş olmak yanlış gelmemelidir. Ancak tüm bunların sonunda Brezilya'da yolsuzluk skandallarının, gelir eşitsizliğinin, eğitim ve sağlık hizmetlerinde devletin yetersizliğinin halen esas konuşulması gereken husus olduğu aşikardır. Ayrıca her hikayenin bir çatışma üzerine kurulu olduğunu unutmamak gerekir. Büyüme oranlarındaki artışa rağmen eğitime ve fiziki altyapıya yeterli kaynağın aktarılmaması,

sermaye-yoğun sanayinin işsizlik oranlarını ve buna binaen yoksulluğu azaltmaktaki başarısızlığı, Cardoso yönetiminden devralınan makroekonomi politikalarının enflasyonu, para istikrarını ve faiz oranlarını kontrol altında tutmaya yarayacak yapıyı kuramaması, geleceğin önemli güçlerinden biri olacağına kesin gözüyle bakılan Brezilya'nın sürekli potansiyelinden bahsedilen ama bunu gerçeğe dönüştüremeyen bir ülke olmasına sebebiyet vermiştir (Cohn 2012, 11).

3. Aşırı Sağ Popülizmin Zaferi: Jair Bolsonaro

Ordunun mutlak hakimiyetindeki senelerin, dolayısıyla ekonomik destabilizasyonun, hiperenflasyonun, gelir eşitsizliğinin ve sosyal determinizmin toplum üzerinde yarattığı etkiyi anlamak, sivil demokrasiye geçişle birlikte sosyal demokrat paktın başarısını anlamak için ilk adımdır. Collor de Mello ile başlayan ve Jair Bolsonaro ile noktalanın bu sürecin çıktıları, Bolsonaro'nun yaklaşık 58 milyon oy alarak seçilmesinin ardındaki nedenselliği açığa çıkarmaktadır (Chagas-Bastos 2019, 93).

Popülist söylemin yaşam alanı bulmasını sağlayan ve Brezilya'yı Bolsonaro'ya teslim eden koşulların öncelikle ekonomik krizlerin sebebiyet verdiği siyasi güvensizlik ortamında yeşerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Neredeyse 20. yüzyıl boyunca hiperenflasyonla mücadele etmek zorunda kalan ve bir dönem aylık enflasyonun üç haneli sayılara ulaştığı Brezilya'da Cardoso ve Lula dönemlerinde yaşanan ekonomik iyileşmelerin ardından ekonomik stabilizasyonun sağlanamaması ve enflasyonun yukarı yönlü ivmelenmesi, yolsuzluk iddialarıyla birleşince toplumsal bir kırılma yaşanmış; sağ veya sol görüşlere sahip olması fark etmeksizin var olan tüm siyasi liderler durumdan sorumlu tutularak Bolsonaro yönetimine

sınılmıştır. Brezilya toplumunun yüzde 50'den fazlasının Bolsonaro gibi dikta hayranı, işkenceyi meşru gören ve kadın düşmanı olamayacağı aşıkardır. Dahası, Brezilya'da kadınların ve Afro-Brezilyalıların toplumsal ve siyasi hayata katılma hususundaki dezavantajlarının henüz 1990'lı yıllara kadar sürdüğü (Htun 2003, 3), ordunun yönetimdeki etkisinin sona ermesinin ardından dezavantajların ortadan kaldırılması için çaba sarf edilmeye başlandığı düşünüldüğünde mezkur özelliklere sahip bir siyasi figürün toplumun bu denli geniş bir kesimini konsolide edebilmesi şaşırtıcı görülebilir. Ancak ülkenin içerisinde bulunduğu resesyon dönemi, enflasyonun yükselmesi ve yolsuzluk skandallarının patlak vermesi, toplumun yüzde 50'den daha fazlasının kurgusal bir kimlik etrafında birleşerek Bolsonaro'nun liderliğini onaylamasına yol açmıştır. Çünkü ekonomik koşulların kötüye gitmesi durumu, toplumsal fayların yerinden oynamasının tetikleyicisi durumundadır (Panizza vd. 2005, 11-12).

Popülist söylemin yaşam alanı bulmasını sağlayan koşullardan bir diğeri, müesses siyasi kurumların metal yorgunluğu yaşaması ve siyasi partilerin güvenilirliğinin azalmasıdır. Rüşvet ve yolsuzluk iddialarının ayyuka çıkması, siyasi elitin çıkarlarının ülke ve toplumun çıkarlarından daha öncelikli bir hal alması veya iktidarın toplumsal yaşamı sıkı bir denetim altında tutmaya gayret etmesi gibi durumlar siyasi yapının toplum nezdinde yabancılaşmasına yol açmaktadır. Anılan koşullarda, sol ve sağ geleneksel partiler ve ortaya koydukları görüşler toplum açısından gücünü kaybetmekte ve iktidar değişimlerinin önü açılmaktadır. Hugo Chavez'in Venezuela'da, Silvio Berlusconi'nin İtalya'da Jair Bolsonaro'nun Brezilya'da iktidara geliş hikayeleri bu şekilde hasıl olmuştur (Panizza vd. 2005, 12).

Brezilya halkı, 2018 seçimleri öncesi yapılan anketlerde ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunları sırasıyla sokaklardaki güvensizlik ve şiddet, ekonomi, işsizlik, sağlık sistemi, yolsuzluk, enflasyon, vergilendirme ve eğitim sistemi olarak belirlemiştir (Chagas-Bastos 2019, 94). Bu durum, devletin sosyal fonksiyonlarının iflas ettiğinin açık kanıtıdır. Ayrıca, sivil demokrasiye geçişin ardından sosyal demokrat çizgideki siyasi aktörler tarafından uygulamaya konulan ve küresel neoliberal trendi takip eden politikaların sosyal adaletsizliği ve ekonomik destabilizasyonu yalnızca kısa vadede dindirdiği açıkça görülmektedir.

Lula da Silva'nın bölgesel ve küresel önemli bir güç haline gelme tahayyülünün henüz başlarında, potansiyelini açığa çıkarabilmesi halinde ilerleyen süreçte küresel siyasetin belirgin güç odaklarından birisi olacağına kuvvetle inanılan Brezilya, Lula'nın görevden ayrıldığı 2011 yılından itibaren "makus talihi" ile yeniden yüzleşmek zorunda kalmıştır. Halefi Dilma Rousseff'in göreve gelmesinin üzerinden kısa bir süre geçmişken patlak veren Petrobras skandalının yankıları, ekonomik eksi büyüme rakamları ve eğitim ve sağlık sistemlerindeki sorunları çözmek yerine inşaat odaklı kalkınma ile birleşince (Mares ve Trinkunas 2013, 75), yaklaşık yirmi yılı aşkın süredir devam eden Brezilya rüyası bir kabusun başlangıcına adım atmıştır.

Sonuç

Bolsonaro iktidarında süregelen toplumsal, ekonomik ve idari karmaşa hali her yıl 64.000 Brezilyalının güvenlik problemleri ve şiddet sebebiyle hayatını kaybetmesi, eğitim sistemindeki altyapı problemleri veya 13 milyon işsiz bulunması ile örneklendirilebilir. Ancak bahsedilen sorunların 2018 seçimlerinin ardından bir anda

patladığını düşünmek tabii haliyle düşünülemez (Chagas-Bastos 2019, 98-99). Ordunun hakimiyeti süresince ABD etkisinde bir ülke olan Brezilya'da kısa süreli reformist hareketlerin² yarattığı refah dönemleri hariç borçlanmanın, hiperenflasyonun ve dışa bağımlılığın meydana getirdiği yoksulluk ve sosyal adaletsizlik 1990'lı yıllarla birlikte girilen reformlarla kontrol altına alınmış gibi gözükmektedir. Cardoso öncülüğünde başlayan planlı kalkınma hamleleri, eski bir sendikacı olan İşçi Partisi lideri Lula da Silva ile birlikte sürdürülmüş; ideolojik eksene uyumlu olarak yoksulluk ve gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmak için önemli adımlar atılmış, ancak temelde Cardoso'nun ekonomik ajandası takip edilmiştir.

Yabancı yatırımın oldukça hızlı biçimde ülkeye akışının sağlanması, yumuşak gücün akılcı biçimde kullanılması ve yürütülen sosyal politikaların sağladığı refah, Lula dönemi Brezilyası'nı küresel ölçekte önem arz eden bir siyasi aktör adayı haline getirmiştir. Ancak neoliberal düstur gereği yabancı yatırım için sağlanan tavizlerin emek piyasasına olumsuz etkileri, Cardoso dönemi ile zirveye ulaşan özelleştirmelerin kamunun sunduğu hizmetin ölçeğini giderek küçültmesi, gelir eşitsizliğindeki sorunun doğrudan çıktısı olarak orta sınıfın yok olması, yakın geçmişe kadar sivil bir anayasadan ve idari yapıdan yoksun olan ülkenin mezkur alanlarda gerekli reformları gerçekleştirememesi oluşan sosyal buhranın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmada daha önce vurgulandığı üzere, popülist liderler mücadele ettikleri eski usül politikacıların aksine itidalin ve rasyonalitenin değil kriz ve tehdit algısının izini sürer. Bolsonaro'nun zaferinin izleklerinde bahsedilen sorunların yarattığı sosyoekonomik dönüşüm yer almaktadır. Yirmi seneye yakın bir süre boyunca her

² Ayrıntılı bilgi için Kubitschek dönemi (1956-1961) incelenebilir.

şeyin iyiye gittiği düşünölen ölkede, Rousseff dönemi ile birlikte durumun ne minvalde ilerlediği sorgulanmaya başlanmış; Brezilya siyasi tarihinin geçmiş sayfalarında kaldığı varsayılan yolsuzluk iddiaları Rousseff ve Lula'yı kapsayan şekilde yeniden patlak vermiş; eğitim, sağlık ve altyapı sorunları aşikar biçimde ortada iken sosyal devlet anlayışına ters düşen yatırımların ön plana çıkması ve dar bir siyasi ve ekonomik elitin çıkarlarının halkın çıkarlarına galip gelmesi, toplum açısından bir krizi işaret etmektedir. Bolsonaro'nun zaferi, öngörülemez olmakla birlikte kriz durumunu lehine çevirerek "gerçek halkı" konsolide etmeyi başarması açısından sağ popülizmin kriz ve tehdit algısından beslenerek nasıl kök saldığının kanıtı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ames, Barry. 2004. *The Deadlock of Democracy In Brazil*. The University of Michigan Press.
- Betz, Hans Georg. 1994. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Brown, Wendy. 2021. *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*. Ankara: Metis.
- Casanova, Lourdes ve Kassum, Julian. 2014. *The Political Economy of an Emerging Global Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Chaffee, Wilber Albert. 2015. "Brazil". In *Politics of Latin America: The Power Game*, derleyen Harry E. Venden ve Gary Prevost. New York: Oxford University Press.
- Chagas-Bastos, Fabricio. 2019. "Political Realignment in Brazil: Jair Bolsonaro and the Right Turn." *Revista de Estudios Sociales* 69. <https://doi.org/10.7440/res69.2019.08>
- Cohn, Samuel. 2012. *Employment and Development under Globalization: State and Economy in Brazil*. New York: Palgrave Macmillan.
- Durmuş, Mustafa. 2019. *Büyük Değişim-Popülist Otoriterleşme*. Ankara: İmge.
- Hunter, Wendy ve Power, Timothy. 2019. "Bolsonaro and Brazil's Illiberal Backlash". *Journal of Democracy*.
- Htun, Mala N. 2003. *Dimensions of Political Inclusion and Exclusion in Brazil: Gender and Race*. Washington.
- İzol, Ramazan. 2019. *Çin: Latin Amerika için Eşsiz Bir Fırsat mı?*. 21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset, Ekonomi, Toplum. Ankara: Seçkin.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. Londra: Verso.

- Limoeiro, Danilo Rocha. 2021. *Economic Growth, Inequality and Crony Capitalism: The Case of Brazil*. New York: Routledge.
- Mares, David ve Trinkunas, Harold. 2013. *Aspirational Power: Brazil on the Long Road to Global Influence*. Washington: Brookings Institution.
- Martinez-Lara, Javier. 1996. *Building Democracy in Brazil: The Politics of Constitutional Change*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Moffitt, Benjamin. 2021. *Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil*. çev. Onur Özgür. İstanbul: İletişim.
- Mouffe, Chantal. 2018. *For a Left Populism*. Londra: Verso.
- Mudde, Cas ve Kaltwasser, Cristobal Rovira. 2019. *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, çev. Erdem Türközü, Nika Yayınevi.
- Öztürk, T., Gürsoy, F. 2022. “Küresel İklim Değişikliğinin Arktik Okyanusu’na Jeopolitik Etkisi.” *Akdeniz İİBF Dergisi* 22.
- Öztürk, T., İrfanoğlu, E. 2021. “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi.” *Akdeniz İİBF Dergisi* 21.
- Panizza, Francisco. 2005. *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Renno, Lucio. 2020. “The Bolsonaro Voter: Issue Positions and Vote Choice in the 2018 Brazilian Presidential Elections.” *Latin American Politics and Society*. DOI:10.1017/lap.2020.13
- Saad-Filho, Alfredo. 2007. “*Neoliberalism, Democracy and Economic Policy in Brazil*.” Political Economy of Brazil, New York: Palgrave Macmillan.